

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ “ҚУТАДҒУ БИЛИГ” АСАРИДА ШАРҚОНА ТАРБИЯ ВА КРЕАТИВЛИК УЙҒУНЛИГИ

Феруза Абдуганиевна КАЮМОВА

магистр

Осиё халқаро университети

Тошкент, Ўзбекистон

feruzakayumova07@gmail.com

Аннотация

Мақолада Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги педагогик критериялар, хусусан, шарқона тарбия миллий кадрият негизда бадий ифода этилганлиги ҳақида фикр юритилган. Асарда дидактик тасвирнинг ўзига хослиги, унинг баркамол шахс тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти қабилар қаламга олинган бўлиб, шоир достонидаги ҳикматли пандномалар ўрганилган. Индивидуалнинг шахсга айланишида тарбиянинг таъсири тадқиқ этилган.

Таянч сўзлар: дидактика, шарқона тарбия, педагогик асос, назария, фикр, қолип, ғоя, анъана.

ГАРМОНИЯ ВОСТОЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ТВОРЧЕСТВА В “КУТАДҒУ БИЛИГ” ЮСУФА ХОСА ХАДЖИБА

Феруза Абдуганиевна КАЮМОВА

магистр

Азиатский международный университет

Ташкент, Ўзбекистон

feruzakayumova07@gmail.com

Аннотация

В статье высказывается мнение о художественном выражении педагогических критериев достоинства, восточного воспитания по национальному признаку в произведении Юсуфа Хос Хаджиба «Кутадгу билиг». Выявлено своеобразие дидактического образа в произведении, его место и значение во всестороннем личностном воспитании, изучены мудрые уроки в произведении. Подчеркивается влияние воспитания на создание индивидуальной личности.

Ключевые слова: дидактика, восточное образование, педагогическая основа, теория, мысль, закономерность, идея, традиция.

Маълумки, сўз санъати, яъни бадий адабиёт ҳаётнинг инъикоси бўлиб, унда ҳаёт воқеликлари бадий ҳаёт тўқималари билан бойитилиб, китобхон ҳукмига ҳавола этилади. Бунда башарият ҳаёти, ўй, фикр, туйғу ва кечинмалари тасдиқлаш ёки инкор қилиш йўли билан тасвирланадики, натижада муайян асарда акс этирилган образ, тимсол, қаҳрамоннинг

кечинмалари, ҳис ва хислатлари, муҳаббати, нафрати, хуллас, ҳаётий фаолияти китобхонга ибрат ёки иллат сифатида кўрсатиб берилади. Бу жараёндан китобхон ўзи учун яхшиликка эргашиш ёки ёмонликдан қочиш каби муайян бир хулосага келади. Бирор асар орқали панд-насихат, ўғит-маслаҳат ғоялари илгари сурилар экан, уни ўқиган китобхон тегишли маънавий озуқа олади. Бу эса давр нуқтаи назаридан тарбиянинг янгилашишига, креативлик ҳосил бўлишига олиб келади. Масалан, “Қутадғу билиг”дан олинган (Байт Боқижон Тўхлиев табдили асосида ҳавола қилинди. Таъкид муаллифдан.) қуйидаги мисраларга эътибор қаратайлик:

Тилаган қулини сийласа Худо,

Унга давлат эмас, йўл берар аъло.

Мазкур мисраларни XI асрда ўқиган аждодлар ҳам, XXI асрда ўқиган, замонавий фикрлайдиган ёшлар ҳам умумий бир хулосага келади, яъни инсон ҳаётда моддий неъматлар ортидан қувиб, маънавий дунёсидан айрилмасин, аслида, Аллоҳ суйган бандасини мол-давлат билан эмас, балки буюк амал билан сийлайди, деган пурмаъно ҳикмат байтнинг умумий маъзани ифода этган.

Бунда XI аср башариятининг XXI аср ёшлари тафаккури, тасаввури албатта, бир-биридан катта фарқ қилади. Давр ўтиши билан тарбияланувчининг зеҳни, онг-шуури, тасаввур ва тафаккурида ҳам ўзгаришлар рўй бериб, унинг шахс ва индивидлик хусусиятларидан янги шаҳобчалар ҳосил қилади. Ёшлар тарбиясида миллий-маънавий бойликларимиз, этнографик қадриятларимиз, хуллас, “Қутадғу билиг” (“Саодатга элтувчи билим”) каби дидактик асарлар асосий ўрин тутса, уларнинг таълим-тарбиясида, шахсий интеллектуал салоҳиятида прогрессив – ижобий ривожланиш тенденцияси юз беради. Улар ўзи ва атрофидагиларнинг ҳар бир фаолиятига танқидий, креатив назар ташлайди. Аксинча, оммавий маданият таъсиридаги виртуал оламга муте бўлган, асл ўзлигидан, миллий қиёфасидан узоқлашган, мухтасар айтганда, ҳеч бўлмаса, бува ва бувисидан эзгуликка ундовчи эртак эшитмай, интернет тарбиялаган

ёшларда эса регрессив – салбий ривожланиш тенденцияси бўй кўрсатиши сўнгги йилларда яққол намоён бўлмоқда.

Шоирнинг дидактик асарларида илгари сурилган маъно-мазмун, яъни қаноатли бўлишга ундаш, моддий неъматларга эмас, маънавий, маданий-маърифий бойишга интилиш ғояси асрлар мобайнида тубдан ўзгармаса-да, уни ўқиган ҳар бир ёш ўзи яшаган даврдан келиб чиқиб, ундан янги-янги маъно-мазмун олади, ўз феъли, ички олами, руҳонияти, тийнатиға танқидий кўз билан қарайди. Бу эса, ўз навбатида, ёшлар онг-у шуурида ўзига, ўз тарбиясига, керак бўлса, таълимиға нисбатан креатив муносабатни уйғотишға хизмат қилади.

Ҳаётни тасдиқлаш йўли билан ёзилган, Шарқ дидактикасининг олтин тожи саналмиш Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” (“Саодатға элтувчи билим”) асари XI асрда яратилган бўлса-да, бугунги кунда ҳам ўзининг тарбиявий, фалсафий, таълимий, ахлоқий, панд-насихатға йўғрилганлик хусусиятлари билан илмий-педагогик, фалсафий-психологик аҳамиятини йўқотгани йўқ, чунки бу нодир дидактик асар туркий халқларнинг ўзлиги, ички “мен”идаги ўзига хосликни ўзида тўла намоён этибгина қолмай, ҳақиқий шарқона таълим-тарбиянинг узоқ тарихий илдизи вазифасини ҳам бажаради. Бундан англашиладики, Шарқ педагогикаси нодир дидактик асарлар негизида вужудға келган ва асрлар давомида камол топган.

Маълумки, XI асрда ёзилган, давр ҳукмдори қорахоний султон Табғач улуг Буғро Қорахонға бағишланган Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” достони туркий халқларнинг соф таълимий, педагогик қарашлари исломий эътиқод таъсирида янада мукамал кўринишға келган бир даврда яратилган, аммо уни тамоман шарқона тафаккур маҳсули, фақат туркий қавмлар учун мўлжалланган дейиш ноўрин, чунки унда умуминсоний қадрият саналмиш тарбия, кишини етукликка элтувчи пурҳикмат насихатлар, реал воқеликка асосланган қисқа эпизодли бадий лавҳалар, когнитивлик асосига қурилган мулоқот маданияти кабилар ёрқин акс эттирилганки, натижада бу асар Шарқда кенг шуҳрат таратди. Шунинг учун ҳам, асарнинг тарқалиш

географияси қисқа муддатда кенгайиб, ўз даврида хитойликлар уни “Адаб ул-мулук” (“Подшоҳлар одоби”) ёки “Амин ул-мамлакат” (“Мамлакат омонликлари”), туркий салтанат улуғлари “Зийнат ул-умаро”, “Қутадғу билиг” (“Саодатга элтувчи билим”) ёки “Пандномаи мулук” (Подшоҳлар пандномаси), эронликлар эса “Шахнома”и туркий”, – дея эъзозлашди.

Достон – соф бадиий асар саналса-да, унда педагогиканинг шарқ дунёсидаги эволюциясига доир ноёб қарашлар мавжуд. Зеро, унда шахс камолотидаги уч асосий омил: ижтимоий жамият, табиат ва тарбиянинг ўрни ҳақида ноёб бадиий-педагогик фикрлар илгари сурилган. Бу эса асарнинг педагогик нуқтаи назардан долзарблигини яна бир бор исботлайди.

Чунончи, педагогиканинг олтин қондасига кўра, “ ... одам шахсининг жамиятдаги ривожланиши табиат, муҳит ва инсоннинг ўзи ўртасида рўй беради, инсон уларга фаол таъсир этади ва шу йўл билан ҳаётини ҳамда ўз табиатини ўзгартиради” [7;35].

“Қутадғу билиг” достонида ҳам бекнинг, хусусан, шахсининг ижтимоий муҳит ва ўз ўзига бўлган муносабатига доир қарашлар акс эттирилган.

Жумладан, унда шахс тарбияси, жамиятдаги ўрни, комиллик шартлари, умрини бекорга ўтказмаслик, турли ижтимоий табақага мансуб касб-кор эгаларининг маънавий-ахлоқий мезонлари, давлатчиликнинг қатъият ва тамойиллари тасвирнинг асосий йўналишини белгилаган, бу ғояларнинг бари бадиий бўёқ ва тимсолларга бурканган ҳолда тақдим этилса-да, дидактик қарашлар таъсирчанлиги, самарадорлиги педагогик қадриятлардан оқилона фойдаланилганлигини кўрсатиб беради. Асарда мусулмон оламида оила муқаддаслиги, оилада отанинг ўрни ва вазифалари хусусида ҳам нодир маълумотлар келтирилган:

Яна яхши айтган бир турк раҳбари:

“Ўғил-қиз – кўрар кўз нури, гавҳари”.

Фарзандлар ташвиши – бу тубсиз денгиз,

Саргайтирар қизил юзни ўғил-қиз.

Кимнинг ўғил-қизи, оиласи бор,

Қандайин тин олсин у, ороми бекор.

Фарзандлар туфайли ота чекар зам,

Ота қадрин билур фарзандлар-чи кам [6;110-111].

Англашиладики, адиб бу мисралари орқали оила кўрғони олий кадриятлигини, ундаги ота ва фарзанд муносабатларини Шарк менталитетининг ўзаги эканлигини таъкидлаган. Бу орқали эса ёшлар тарбиясида отага бўлган меҳр-мухаббат, иззат-эҳтиромни шакллантиришга бевосита тurtки берган. Отанинг фарзанд учун нечоғлик саъй-ҳаракат қилишини: “Фарзандлар ташвиши – бу тубсиз денгиз”, – дея эркин ўхшатиш орқали маҳорат билан тасвирлайдики, китобхон кўз ўнгида жонли бадий лавҳа намоён бўлади. Бунда мисраларнинг гўзал бадийлиги ва дидактик салмоғи асарнинг педагогик, психологик ва фалсафий хусусиятларини намоён этади.

Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг” асарида шарқона тарбияда ёш авлод тафаккурини насихатлар билан бойитишни бош омил ҳисоблаб, киши онгида креатив фикрлашни шакллантирадиган бир қатор касб вакиллари, жумладан, подшоҳлар, беклар, вазирлар, лашкарбошилар, элчилар, хазиначилар ва котиблар қандай сифатларга эга бўлиши лозимлигини асардаги энг фаол қаҳрамон – Ўгдулмиш ва қаноат-офият рамзи бўлган Ўзғурмишнинг пурмаъно суҳбати воситасида ифода этади.

Бу айтимларни ўқиган китобхон тафаккурида ўз келажагига бефарқ бўлмаслик, ҳаётда ўз ўрнини топиш, улуғ мақсадларни кўзлаш, ҳаётда истиқболли режа тузиш кабилар ривожлана боради. Масалан, доно Ўзғурмишнинг Ўгдулмишга элчи (бугунги кунда дипломат) қандай хусусиятларга эга бўлмоғи кераклигини баён қилиши диққатга сазовор:

Турли касб-ҳунарда эр бўлса тугал,

Ҳар ерда ёруғ юз бўлар ҳар маҳал.

Китоблар ўқир ҳам билур бўлса соз,

Шеър уқса, таъби ҳам келишса бироз.

Нужум билса, тиб ҳам йўя билса туш,

*Таъбири ҳаётга тўғри келса, хуш.
Ҳисоб-у ҳандаса илмин ҳам билса,
Илдиз сон, масофа ҳисобин қилса.
Яна мард, шатранждан бўлса хабардор,
Рақибларин мудом мот қилса тор-мор.
Кўп тилда бемалол сўз этса баён,
Хат ёзса, бўлса кўп хат унга аён.
Шундайин ҳунарманд бўлса ким – бекам,
Бу элчи тилакка этади ҳар дам [6;224-225].*

Кўринадики, бўлғуси элчи – дипломат “Бир йигитга қирқ ҳунар оз” нақлига монанд камол топиши, кўп китоб ўқиши, шеърятнинг нозик ифодаларини илғай олиши, илми нужум – юлдузшуносликдан хабардор бўлиши, ҳисоб-китобда пухта бўлиши, турли ёзувлардаги хатни ўқий олиши ва энг асосийси, полиглот, яъни кўп тилни билиши лозимлиги каби сифатлар шарқона дидактикага ўраб тасвирланганки, унда ёшларни креатив фикрлашга, ўз устида ишлашга, халқаро тилларни ўрганишга, хуллас, ҳар томонлама етук, баркамол шахс бўлишига даъватни, миллий чақирикни англаш қийин эмас.

Хуллас, Шарқнинг миллий анъаналарини ўзида мужассам этган “Қутадғу билиг” достонида шарқона тарбия миллий қадрият негизида жозибадор поэтик воситалар орқали бадий ифода этилганки, ундаги бадий жилодорлик асарнинг осон идрок этилишига хизмат қилади. Асардаги дидактик тасвирнинг ўзига хослиги, унинг баркамол шахс тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти, ҳикматли пандномалардаги ғоявийлиги бугунги кунда ҳам ўз салмоғини йўқотгани йўқ, шунинг учун бу нодир манба – “Қутадғу билиг” аслиятга, миллий ўзликка чорлаши билан ажралиб туради, шубҳасиз, бугунги мафкуравий майдонда онгу қалб “эмчи”си – табиби бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
2. Йўлдошев Қ. Очқич сўз. – Тошкент: Тафаккур, 2019. – 687 б.
3. Йўлдошев Қ., Йўлдошева М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016. – 461 б.
4. Ходжаев Б.Х. Умумий педагогика назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Сано-стандарт, 2017. – 417 б.
5. Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. –Тошкент: Академнашр, 2018. – 480 б.
6. Ҳожиб, Юсуф Хос. Қутадғу билиг. /Ф.Равшанов табдили асосида. – Тошкент: Академнашр, 2015. – 540 б.
7. Ҳасанбоев Ж, Тўракулов Х.А, Алқаров И.Ш, Усманов Ў.Н. Педагогика. – Тошкент: Ношир, 2016. – 456 б.